

"Land art u radu s djecom predškolske dobi - učinak na dječju kreativnost, izražavanje i umjetničku ekspresiju"

Jerković, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:365066>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Petra Jerković

LAND ART U RADU S DJECOM PREDŠKOLSKE DOBI –
Učinak na dječju kreativnost, izražavanje i umjetničku ekspresiju

Završni rad

Zagreb, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Petra Jerković

LAND ART U RADU S DJECOM PREDŠKOLSKE DOBI –
Učinak na dječju kreativnost, izražavanje i umjetničku ekspresiju

Završni rad

Mentor rada:

Morana Varović Čekolj, mag. art., mag. prim. educ., predavač

Zagreb, rujan 2023.

SADRŽAJ

Sažetak.....	
Summary	
1. Uvod.....	1
2. <i>Land art</i> – pejzažna umjetnost	2
3. Povijest <i>land arta</i>	4
4. <i>Land art</i> umjetnici i stvaralaštvo	5
4.1. <i>Robert Smithson (1938. - 1973.)</i>	6
4.2. <i>Richard Long (r.1945.)</i>	8
4.3. <i>Andy Goldsworthy (r. 1956.)</i>	9
5. <i>Land art</i> u radu s djecom predškolske dobi	11
6. Proces <i>land arta</i> u radu s djecom predškolske dobi.....	12
6.1. <i>Mandale i spirale</i>	13
6.2. <i>Balansiranje kamenja i izrada kamenih stožaca</i>	13
6.3. <i>Umjetni materijali</i>	13
7. Učinak <i>land arta</i> na djecu predškolske dobi	14
7.1. <i>Učinak na dječju kreativnost</i>	15
7.2. <i>Učinak na dječju umjetničku ekspresiju – stvaralaštvo</i>	18
8. <i>Land art</i> u dječjem vrtiću „Iskrica“ – provođenje aktivnosti.....	20
8.1. <i>Materijali</i>	21
8.2. <i>Poticaji i predaktivnosti</i>	21
8.3. <i>Uvid u prethodna znanja djece</i>	24
8.4. <i>Planirani tijek aktivnosti – organizacija rada</i>	25
8.5. <i>Osvrt na tijek predaktivnosti</i>	27
8.5.1. <i>Videozapis</i>	27

8.5.2.	<i>Kartonske kartice i izbušeni oblici (matrice)</i>	28
8.5.3.	<i>Kutija sa zemljom – „Mali vrt“</i>	31
8.5.4.	<i>Kutija s pijeskom</i>	32
8.5.5.	<i>Kutija sa šarenim kuglicama</i>	33
8.5.6.	<i>„Ppt“ prezentacija</i>	34
8.6.	<i>Osvrt na tijek glavnih aktivnosti</i>	34
8.6.1.	<i>PRVA GLAVNA AKTIVNOST – crtanje po kamenju</i>	34
8.6.2.	<i>DRUGA GLAVNA AKTIVNOST – izlazak u vrtićko dvorište</i>	36
8.7.	<i>Kritički osvrt na vlastiti rad</i>	41
8.8.	<i>Moguće nove teme i interesi proizašli iz aktivnosti</i>	41
9.	<i>Zaključak</i>	43
10.	<i>Literatura</i>	44
11.	<i>Prilog</i>	45

Sažetak

Poriv prema stvaranju nečeg novog i lijepog kao što je umjetnost, posjeduje svaka osoba i izražava ga na vlastit i originalan način. Takvu urođenost prema izražavanju i umjetničkoj ekspresiji posjeduju posebno djeca. *Land art* umjetnost u radu s djecom predškolske dobi aktivnost je u kojoj dijete slobodno, neograničeno okvirom i izvorom materijala stvara vlastito, autentično djelo u otvorenom prostoru prirode. Dijete, svojim jedinstvenim umjetničkim jezikom, u kontaktu s prirodom i njenim vrednotama ulazi u proces umjetničkog stvaralaštva. *Land art* aktivnost utječe na njegovu percepciju okoliša i prirode. Stvarajući likovne radove slobodno i aktivno, ono kombinira i slaže materijale iz prirode u jedinstvenu kompoziciju. Takav proces utječe na njegov razvoj kreativnosti i umjetničke ekspresije u likovnom stvaralaštvu.

U ovome radu, osvrnula sam se na umjetnost *land arta* u radu s djecom predškolske dobi i pomno prikazala provedenu aktivnost *land arta* u dječjem vrtiću „Iskrica“ u Zagrebu.

Ključne riječi: *land art, dijete, kreativnost, umjetnička ekspresija, priroda*

Summary

Every person has the urge to create something new and beautiful, such as art, and express it in their own and original way. Especially children possess such innateness towards artistic and general expression. Land art in work with children of preschool age is an activity in which a child creates his own, authentic work of art in the open space of nature. It creates it in a free way, without limits on the frame and source of materials. The child, with his unique artistic language, in contact with nature and its values, enters the process of artistic creation. Land art activity affects his perception of the environment and nature. Creating works of art freely and actively combines and arranges materials from nature into a unique composition. Such a process affects his development of creativity and artistic expression in fine art.

In this paper, I observed land art in the process of working with preschool children and carefully presented the land art activity in the kindergarten "Iskrica" in Zagreb.

Keywords: *land art, child, creativity, artistic expression, nature*

1. Uvod

Land art ili pejzažna umjetnost, jedan je od suvremenih umjetničkih pravaca koji se razvio pod utjecajem minimalizma i konceptuale umjetnosti 60-ih godina dvadesetog stoljeća. Umjetnici *land arta* vratili su se prirodi, ne želeći više stvarati u unutarnjem prostoru koristeći prirodu samo kao motiv već uključiti prirodu kao temelj svoje umjetnosti. Njihovo stvaralaštvo vezano je za vanjski prostor – okoliš. Pejzažna umjetnost uključuje načelo okrenutosti prema prirodnim i ekološkim vrednotama i uvjete rada poput boravka u prirodi, kretanja i slobodnog umjetničkog izražavanja u neograničenom stvaralačkom prostoru (izvan okvira umjetnosti). Navedene pozitivne i korisne karakteristike pejzažne umjetnosti razlog su vlastitog interesiranja za tu temu i provođenje *land art* aktivnosti u radu s djecom predškolske dobi. Time sam odabrala ovu temu želeći ju pomnije proučiti iz različitih aspekata. U prvom dijelu rada objasnila sam pojam i značenje *land art* umjetnosti, povijest *land arta* i istakla umjetnike za koje mislim da su bili najutjecajniji za pejzažnu umjetnost. Također, opisala sam načine i tehnike stvaranja *land arta* u radu s djecom i kako *land art* utječe na djecu predškolske dobi u pogledu njihove kreativnosti i umjetničke ekspresije. U drugom dijelu rada opsežnije sam opisala cijeli tijek i osvrt *land art* likovne aktivnosti koju sam provodila u vrtiću „Iskrica“ u Zagrebu i istakla rezultate aktivnosti, odnosno fotografije kreativnih dječjih radova.

Suvremena umjetnost može biti vrlo atraktivna i poticajna za djecu ranog i predškolskog uzrasta. Dječji uradci dokazuju da dječja kreativnost može rezultirati izuzetnim likovnim primjerima i estetskom kvalitetom. Time suvremenu umjetnost treba što više implementirati u suvremenu nastavu, od rane i predškolske dobi te tijekom cijelog školovanja. (Brajčić, 2020.).

Smatram kako bi provođenje i uključivanje *land arta* u rad s djecom predškolske dobi bitno utjecalo na njihovo stvaralaštvo i izražavanje općenito te usmjerilo njihovu kreativnost na nove ideje izražavanja likovnog izraza.

2. *Land art* – pejzažna umjetnost

Land art je smjer u suvremenoj likovnoj umjetnosti koji se razvio 60-ih godina dvadesetog stoljeća u raznim, tada razvijenim zemljama u svijetu poput SAD-a, Italije i Velike Britanije. Nazivi *land art* ili *earthworks* porijeklom su iz engleskog jezika što u prijevodu znači „pejzažna umjetnost“ ili „zemljana umjetnost“. No, Brajčić (2020.; prema Tomkins, 1988.) ističe i mnoge druge nazive poput: *earth art*, *ecological art*, *outside art*, *arte povera* (na talijanskom jeziku) itd.

Land art motiviran je od strane dvaju umjetničkih pravaca tog razdoblja: minimalizma, kao umjetnost jednostavnih i geometrijskih motiva, i konceptualne umjetnosti koja koristi netradicionalne materijale izvan granica teorije i prakse te promiče medije poput filma, fotografije i videa (*Hrvatska enciklopedija*, 2021.).

Land art posjeduje specifičnost upravo po tome što je jedna od prvih vrsta umjetnosti toga vremena koja je zbog političkih i ekoloških razloga uspostavila neraskidivu povezanost s prirodom, revolucionarno se okrenula od konzumerističkih i kapitalističkih utjecaja na život toga vremena i usvojila ekološki osvještana načela. Sama umjetnost, umjetnici i umjetnički rad *land arta* ne postoji bez kontakta s prirodom i prirodnih materijala. Čovjekov nagon povratku prirodi, kao posljedica iznimno povećane industrijalizacije i urbanizacije tog doba, bio je najviše istaknut u *land art* umjetnosti zbog čega i prisvaja naziv *ecological art*. Umjetnost *land art* „revolucionarna“ je upravo zbog toga što su umjetnici toga vremena izašli iz prostornih ograničenja vlastitih galerija i ateljea, tj. izašli su izvan okvira umjetnosti općenito i svoje su umjetničke radove smjestili i stopili s netaknutom prirodom. Prema Brajčiću (2020.), stvarajući djela izvan institucija, umjetnici su odbacili status robe i time izazivali tradicionalne definicije umjetničkog djela kao nečeg što se može kupiti ili prodati za profit. Isto tako, Turković (2002.) tvrdi kako jedno od bitnih načela tadašnje umjetnosti nije više vizualno predstavljanje prirode putem umjetnosti već je umjetnost prezentirana kroz prirodu. Priroda više nije samo motiv već cijela, metaforički rečeno, „pozornica“ preko koje se prezentira i nastupa suvremena umjetnost.

Prema Arnasonu (2009.) *land art* umjetnost određena je okolišem i veličinom. Time, zbog fizičke nepristupačnosti lokacija na kojima se nalaze *land art* umjetnički radovi, većini publike dostupni su jedino putem dokumentacija poput fotografije, zrakoplovnih snimaka, crteža, opisa i karata (Arnason, 2009.). Zbog mogućnosti rada u neograničenom prostoru i

veličini okoliša i prirode u kojoj su stvoreni, umjetnički radovi *land arta* raznih su dimenzija, no najčešće su monumentalnih razmjera, zvanih „instalacije“.

Materijali koje umjetnici koriste fizičke su i opipljive prirode. Mogu biti trajni, čovjekov produkt poput plastike, metala, stakla i vune ili prolaznog trajanja i prirodnog podrijetla poput vode, drveta, biljaka (trave i grmova), kamenja, svjetla i sjene. Time većina *land art* djela nisu trajna, no s postojećim dokumentacijama poput fotografija i filmova, njihova vrijednost ostaje trajna.

U radu s djecom najčešće se koristimo prirodnim materijalima, a umjetnički radovi ostaju trajni samo putem fotografije ili snimke, dok se u stvarnosti polako izmjenjuju ili nestaju pod utjecajem prirodnih pojava i uvjeta. Također, stvarajući *land art* umjetnička djela u prirodi, neprimjetno se ostvaruje niz ostalih benefita za djetetovo zdravlje, tijelo i duh. To su boravak u prirodi, boravak na svježem zraku, kretanje i fizička aktivnost, kontakt s prirodom, socijalna interakcija u grupi, razvijanje ekološke osviještenosti, neograničenost prostorom (umjetnost izvan okvira), istraživanje prirode i njenih vrednota (materijala), razvijanje umjetničkih ideja i kreativnosti i stapanje s materijalima iz prirode, koji su direktno dostupni, *besplatni* i bezopasni. Iz takvih benefita proizlazi kreiranje jedinstvenog umjetničkog djela u centru prirode. Sagledajući sve navedene benefite *land art* umjetnosti, upravo *land art* u radu s djecom posjeduje sve optimalne uvjete (boravak na svježem zraku, bezopasni predmeti) i doprinosi dječjem razvoju u raznim aspektima (zdravstvenim, obrazovnim, kognitivnim, divergentnim, socijalnim, umjetničkim i ekspresivnim).

Kao što je umjetnost svuda oko nas, tako je i priroda. Taj spoj prirode i umjetnosti čini idealnu sliku izražaja čovjekove kreativnosti i umjetničke ekspresije. Brajčić (2020.) navodi sveukupnu važnost takve povezanosti prirode i umjetnosti u društvu i njihovu usklađenost:

„Zapravo *land art* predstavlja jednu vrstu dijaloga između prirode i umjetnosti, usklađivanje estetskih kanona s prirodnim skladom okoline. Intervencija u prirodni sklad umjetničkim činom apostrofira težnju za skladom čovjeka i prirode, koja je u današnje vrijeme višestruko ugrožena ljudskom devastacijom prirode“ (Brajčić 2020.: 137).

3. Povijest *land arta*

Land art kao umjetnost otvorenih i velikih prostora razvijala se polovicom 1960-ih godina. U to doba, umjetnici poprimaju kritičke stavove prema potrošačkom i kapitalističkom društvu i prema prijetnji destrukcijom prirode i okoliša. (Turković, 2002.).

Time, Arnason (2009.) tumači kako tadašnji procesualni umjetnici uvrstavaju aspekte prirode, dok su konceptualisti motivirani idejom izvođenja umjetnosti iz galerije i društva, smještajući je u dalekoj i nenastanjenoj prirodi. Djela su u obliku golemih, nepomičnih i često trajnih djela koja su nazvana *land art* ili *earthwork* (Arnason, 2009.).

Prema Turkoviću (2002.), umjetnici odbacuju razloge umjetničkog stvaranja i materijalnu korist i ne povlađuju se trivijalnom i jeftinom ukusu publike te potrebi za zabavnim i dekorativnim. Oni se okreću prema stvarnom svijetu i prirodi. Njihov stvarni interes zasniva se na samom „procesu“ izrade umjetničkih djela, a osnovno načelo je: umjetnost predstavljena kroz prirodu (Turković, 2002.).

Land art dobiva niz drugih naziva koji upućuju na odnos s prirodom (*earth art, ecological art, outside art, environmental art, nature art* itd). No, prema Turkoviću (2002.) najistaknutiji naziv za *land art* umjetnost je *ecological art*. *Land art* počiva na filozofiji koja se zasniva na ekološkoj osviještenosti o potrebi koegzistencije prirode i čovjeka i zagovara političku akciju. U to vrijeme osnivaju se prve institucije za zaštitu okoliša kao što su *Fond za zaštitu okoliša* (1969.), *Green Peace* (1970.) i *PULSA* (1967.). To su bili skupovi interdiscipliniranih umjetnika i znanstvenika sa zajedničkim ciljem istraživanja okoliša i utjecaja polucije na prirodu. (Turković, 2002.).

Kao što je i navedeno, jedno od glavnih načela *land art* umjetnosti je ekološka osviještenost. No, Arnason (2009.) isto tako ističe kako *land art* posjeduje interes ne samo za spašavanje okoliša već i ostatke arheoloških čuda kao što su Stonehenge, pretkolumbijski grobni humci i Angkor Wata. Time možemo reći da *land art* nije samo bila priklonjena očuvanju prirode, već i drevne kulture.

4. *Land art* umjetnici i stvaralaštvo

Umjetnik je taj koji stvara i bez kojeg djelo ne može postojati. No, ističe se kako je i umjetnikovo djelo, odnosno stvaralaštvo jednako bitno, čak i trajnije od umjetnika. Na kraju tu trajnost i dugovječnost posjeduje samo djelo, a umjetnik je taj koji ulazi u djelo, zatim iz njega izlazi da bi skulptura nastavila svoj život čak i nakon smrti umjetnika (Turković, 2002.).

Umjetnici općenito, osjetljiva su sonda društva i njihovi su napori često usmjereni na razmjenu između prirode i društva koja je u stalnom procesu mijenjanja (Brajčić 2020.; prema Duh i Herzog (2012.: 15)). *Land art* umjetnici upravo ulaze u tu prirodu i svojim stvaralaštvom društvu nude uvid u posebnost umjetnosti nastale od čiste prirode. U svojem kontaktu s prirodom na fizičkoj, duhovnoj i umjetničkoj razini, promatraju i promišljeno proučavaju njene vrednote i plodove te destiliraju one koje im najviše odgovaraju u njihovoj stvaralačkoj ideji i kompoziciji djela.

Iako je većina umjetnika kroz povijest suvremene umjetnosti težila stvaralaštvu iz spomenute čiste prirode, odnosno izbjegavala markentiški sustav i tradicionalne umjetničke predmete, nekim je umjetnicima bilo neizbježno koristiti tvorničke i industrijske postupke. Njihova djela ogromnih kvadratura i dimenzija zahtijevala su transportnu i tehničku pomoć poput prijenosa zemlje ili zrakoplovnih pregleda terena. (Arnason, 2009.).

Takve transportne zahvate koristili su mnogi umjetnici monumentalnih djela među kojima se ističe svjetski poznato *land art* umjetničko djelo *Spiralni Jetty* Roberta Smithsona.

Najistaknutiji umjetnici i predstavnici *land arta* su: Christo (1935. - 2020.) i Jeanne-Claude (1935. - 2009.), Dennis Oppenheim (r. 1938.), Walter de Maria (r. 1935.), Robert Smithson (1938. - 1973.), Richard Long (r. 1945.), Andy Goldsworthy (r. 1956.) i Richard Schilling (r. 1973.) i hrvatski pejzažni umjetnik Nikola Faller (1862. – 1938.).

Turković (2002.) ističe i ostale predstavnike poput argentinskog umjetnika Nicolas Garcia Uriburu koji je poznat po tome što je obojio gratiske kanale kako bi upozorio na zagađivanje oceana. Isto tako, kubanski umjetnik Tomas Sanchez, Nohra Corredor poznat po cvjetnim skulpturama i škotski umjetnik Andy Goldsworthy (Turković, 2002.).

Nastavno, istaknut ću i pomnije opisati trojicu umjetnika. To su: Robert Smithson (1938. -1973.), Richard Long (r. 1945.) i Andy Goldsworthy (r. 1956.). Za njih smatram da su jedni od umjetnika koji su se najviše iskazali u *land art* stvaralaštvu.

4.1. Robert Smithson (1938. - 1973.)

Robert Smithson (1938. - 1973.) američki je *land art* umjetnik i plodan pisac te najpoznatiji po djelu *Spiralni Jetty* (1969. - 1970.). Prema Turkoviću (2002.) smatra se refleksivnim umjetnikom čiji su radovi inspirirani ekosustavima, geologijom, arheologijom, organskim procesima i evolucijom, a svoje radove koncipira tako da omogućuju nove percepcije, osjećaje za zemlju, industriju i društvo.

Djelo *Spiralni Jetty* (*Slika 1.*) rađeno je unutar godine dana, na Great Salt Lakeu u državi Utah. Prema Arnasonu (2009.) ogromnih je dimenzija (promjera 48,8 m, dužine 457,2 m i širine 4,6 m) za što su bili potrebni znatni transportni zahtjevi i zrakoplovni pregledi terena. U početku, 1968. godine, Smithson je premjestio grumene pješčenjaka iz rodnoga New Jerseya u galeriju u New Yorku i ondje ih je naslagao u ugao obložen zrcalima u obliku galerijskih instalacija. Koristio je strateški postavljena zrcala kako bi amorfnoj masi organskih grumenjaka podario novi oblik. Tada su njegova djela, uključujući i *Zamjena krede i zrcala* (nastala godinu dana poslije), bila nevezana za lokaciju, odnosno smještena u formalnom i izložbenom prostoru. Iz prirode je izdvojio djelić iz goleme, univerzalne cjeline i smjestio ga u zrcaljeni galerijski smještaj što je davalo širi, stvaran, beskonačan i iluzionistički dojam. No, prijenos iz prirode u galeriju izgledao je kao da je zaustavio prirodni proces trajne erozije. Smithson je time metaforično komentirao snagu svojih djela: „Čovjekov um i zemlja u stalnu su stanju erozije... ideje se razgrađuju u okamenjeno nepoznavanje“. (Arnason, 2009.: 614).

Smithson se 1969. godine odlučio vratiti s galerijskih djela na djela vezana za lokaciju. Otkrio je oštećena mjesta za svoje radove, predlažući njihovu obnovu i ponovno rođenje. Njegova ideja o specifičnosti lokacije smatrala se inovacijom koju je uveo u umjetnost, stvarajući umjetničku avangardu. (Brajčić, 2020.).

Time je prema Arnasonu (2009) Smithson transportirao grumenjake od zemlje, crne stijene i kristalne soli iz galerijske instalacije u New Yorku u jezero Great Salt Lake u državi

Utah: „Odložio je 6 096 tona zemlje u jezero, oblikujući time ogromnu izdignutu spiralu.“ (Arnason, 2009.: 614).

Bila je to spiralna intervencija velikih dimenzija u prostoru u obliku spiralnog mola načinjenog od nasutog oštrog kamenja, dovoljno širokog da se po njemu može hodati. Danas ga nije moguće vidjeti jer ga je pokrilo jezero. Budući da nestaje pod vodom djelo dobiva apriorno značenje, veće od onog kojeg se daje nekoj skulpturi koja je vidljiva na uobičajenom mjestu (Turković, 2002).

Djelo estetikom i izgledom odiše kvalitetom i velikom vrijednošću jer: „Svojom elegantnom uvijenošću i izvanrednom obojenošću – ružičastom, plavom i crnosivom – djelo pruža promatraču beskrajni estetski užitek...“ (Arnason, 2009.: 614).

Kao pisac, Smithson se iskazao i u esejima o djelu na Great Salt Lakeu koji su isto djelo, *Spiralni Jetty*, učinili najromantičnijim i najpoznatijim *land art* djelom u prirodi. Svoj je rad opisao kao vrtlog koji se ne širi u sve većem krugu, nego se zamata prema unutra: „tvar koja se urušava u jezero, odražena u oblik spirale“. U narednim godinama *Spiralni Jetty* s vremena na vrijeme nestaje i ponovno se pojavljuje u promjenjivom vodostaju jezera Great Salt Lake, a današnji jedini dostupni uvid u djelo jedino su fotografije i filmovi (Arnason, 2009: 614).

Slika 1. Robert Smithson, *Spiralni Jetty* (1969. - 1970.)

4.2. *Richard Long (r.1945.)*

Richard Long engleski je kipar i britanski *land art* umjetnik koji je većinu svog vremena proveo interevenirajući i hodajući po krajoliku. Hodanje po okolišu bio je njegov izrazito ekonomičan način pretvaranja zemlje u umjetnost. Time, umjetnik opisuje svoju fizičku aktivnost hodanja riječima: »Hod je samo još jedan sloj, trag ostavljen na vrhu tisuća drugih slojeva ljudske i geografske povijesti na površini zemlje«. Svoje tragove u prirodi i umjetnosti ostavljao je istraživajući i premještajući nađene prirodne materijale, cvijeće poput tratinčica, kamenje, korov, štapove i druge prirodne pojave (Arnason, 2009.: 616).

Promatrajući Richardova djela, njegov umjetnički stil bio je vrlo jednostavan i konkretan. Koristio je prirodne materijale, a najpoznatija su mu djela od kamenja i krhotina kamenih blokova i stijena različitih oblika i veličina poredanih u kompozicije pravilnog oblika.

Time je svoja djela sastavljao u jednostavnim, osnovnim geometrijskim oblicima poput krugova, kvadrata, ravnih linija, spirala, izlomljenih linija i križeva, a svoje je radove dokumentirao fotografijama. Kao što je Smithson učinio sa svojim galerijskim instalacijama, Richardovi radovi isto se mogu prikupiti i izložiti u muzejskom prostoru (*Slika 2.*). (Arnason, 2009.).

Tada su materijali i pojave iz prirode, spojeni u umjetničko djelo, postavljeni u galerijski prostor, među društvo i civilizaciju te postaju dio kulturne vrijednosti. Time je *land art* umjetnost fleksibilnih lokacija jer može biti dio nenastanjene prirode i okoliša, ali i dio društva, odnosno civilizacije.

Prema Arnasonu (2009.), hod prirodom, proširen na svjetsku razinu od strane Longa, završava tek u trenutku kada se onaj koji hoda vrati kući iz galerije.

Slika 2. *Richard Long, Krug oceanskog kamenja, 1990.*

4.3. Andy Goldsworthy (r. 1956.)

Andy Goldsworthy poznati je britanski *land art* umjetnik, kipar i fotograf. U svojoj pejzažnoj umjetnosti stvara privremene skulpture i instalacije koristeći sakupljene materijale izvorno iz prirode uključujući kamenčiće, štapiće i lišće različitih veličina, oblika i boja. Njegova su djela prolaznog karaktera jer ih često izrađuje i ostavlja u prirodi gdje se pod utjecajem prirodnih promjena mijenjaju, a neka i nestaju. Time, Goldsworthy izjavljuje vrijednost i razlog privremenosti njegovih djela: “Kad nešto napravim, na polju, ulici ili mijenjajući krajolik, to može nestati, ali to je dio povijesti tih mjesta”. Zbog privremenosti svojih radova, dokumentira ih u obliku fotografija kvalitetne vrijednosti, čime se ističe kao iskusen fotograf.

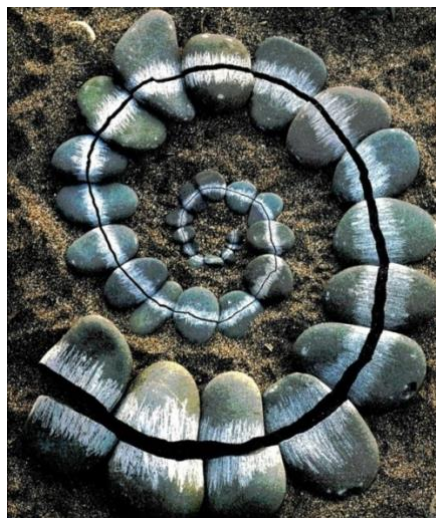
Proučavajući Goldsworthyjeve radove, uviđam kako stvara djela raličitih dimenzija, od potpuno sitnih do monumentalnih razmjera. U većini djela manjih dimenzija, kompozicija ovisi o rasporedu i skladu boja (*Slika 3.*). U takvim djelima, boja je jedno od osnovnih likovnih svojstava kojim manipulira i stvara prijelazni spektar boja. Materijale (poput lišća, *Slika 3.*) izabire prema njihovoj prirodnoj boji i slaže prema tonskim svojstvima i kontrastu. Time dobiva efektanu kompoziciju djela ne koristeći ni jednu tvar za bojanje, već gotove materijale u boji, ono što mu priroda pruža. Upravo je to jedna od posebnosti Goldsworthyjeve pejzažne umjetnosti.

Turković (2002.) nadodaje kako se Goldsworthy općenito koristi kamenim vapnencom, riječnim kamenjem, pijeskom, zemljom i glinom kako bi izrazio uvjerenje o jednakom značaju mjesta na kojem stvara priroda i onoga na kojem stvara umjetnik.

Slika 3. *Andy Goldsworthy, Mandala (2013)*

U svojim djelima najčešće koristi geometrijske oblike poput kruga ili mandale (*Slika 3.*), zakrivljenih linija, spirala (*Slika 4.*) i stošca.

Slika 4. *Andy Goldsworthy, Carefully broken pebbles scratched white with another stone, (1985).*

Jedno od poznatih Goldsworthyjevih djela velikih dimenzija upravo je zakrivljeni zid *Storm King Wall* (1997. - 1998.) izgrađen u šumi (u New Yorku, SAD) dajući poseban dojam „šuljanja“ i „vijuganja“ između drveća (*Slika 5.*).

Slika 5. *Andy Goldsworthy, Storm King Wall (1997. - 1998.)*

5. Land art u radu s djecom predškolske dobi

Znano je da je igra dječja prirodna potreba. Igrom djeca istražuju, zaključuju i spoznaju svijet oko sebe. Jedan od načina provođenja igre je i putem umjetnosti kojom djeca izražavaju svoje emocije, misli, duševna stanja, kreativnost i umjetničku ekspresiju. Isto tako, Balić-Šimrak (2010.) tumači kako likovnost djeteta istražuje istog onog trenutka kada počinje istraživati svijet oko sebe. Time možemo reći da je i likovnost, odnosno, umjetnost jedno od bitnih djetetovih potreba. Također i priroda, odnosno, okoliš dio je tog svijeta s kojim djeteta dolazi u doticaj i istražuje ga. A, kada djetetu ponudimo i spojimo igru, umjetnost i prirodu na jednom mjestu, ispravno ga usmjeravajući, dobivamo dječju *land art* umjetnost.

U *land art* aktivnostima, djeca dolaze u doticaj s prirodom, počinju istraživati, opipavati okoliš oko sebe i usklađivati prirodne materijale i plodove po njihovim obilježjima (boji, strukturi i građi). Po svojoj želji i motivaciji koriste razne predmete koji se mogu pronaći u prirodi i njihovom obližnjem okolišu uključujući drvene štapiće, kamenčiće, zemlju, plodove

s drveća, travu, lišće, različite biljke i cvijeće, pijesak, školjkice i kućice morskih puževa. Pritom koriste većinu osjetila (opip predmeta, sluh: zvuk prirode, vid: izgled plodova) zbog čega *land art* postaje pravo multisenzoričko iskustvo. Odlazak u prirodu čovjekova je prirodna potreba. Upravo je *land art* spoj te prirode i umjetnosti. Izražavanje malog umjetnika u prirodi potiče njegovu kreativnost i kroz prirodu stvara svoj oblik pejzažne umjetnosti.

Dječja je umjetnost sama po sebi originalna, iskrena i autentična jer umjetničkom ekspresijom djelo nastaje iz dječje nutrine, dosadašnjih iskustava i kreativnosti. To su jedni od glavnih preduvjeta za umjetnost kvalitetne vrijednosti. Time su dječja djela vrlo vrijedna kako za odrasle, tako i za njih same.

Specifičnost *land art* umjetnosti je i ta što pri stvaranju djela nije nužna olovka ili kist i tempera. To djeci stvara dodatnu znatiželju i strast pri stvaranju likovnog djela golim rukama. Isto tako korištenje olovke i kista razvija finu motoriku, dok ručno opipavanje, istraživanje i usklađivanje plodova iz prirode razvija obje motorike, grubu i finu. Današnja djeca fokusirana su više na tehnologiju i sve više naučena na sjedilački način života. *Land art* potiče na promjenu, odlazak u prirodu, istraživanje i umjetničku ekspresiju kroz prirodu samu.

Isto tako, jedno od dobrih karakteristika *land art* aktivnosti je to što su bezopasne i primjerene svakoj dobi:

„Ovaj umjetnički pravac koji je u svojoj suštini duboko zasnovan na harmoniji čovjeka i prirode, ekologijom i očuvanjem okoliša ima značajnu odgojnu ulogu i prikladan je da se s njime upoznaju i kreativno djeluju unutar likovne naobrazbe sve dobne skupine sustava odgoja i obrazovanja.“ (Brajčić, 2020.: 140).

U provođenju *land art* aktivnosti, djeci je potrebno ponuditi i pomoćne materijale kao što su primjerci *land art* djela svjetski poznatih umjetnika. Time djeca dobivaju bolji uvid u spoznaju što je to *land art* umjetnost.

6. Proces *land arta* u radu s djecom predškolske dobi

U *land art* radu s djecom predškolske dobi koriste se razne aktivnosti određene prema geometrijskim oblicima (mandale i spirale), geometrijskim tijelima i njihovoj manipulaciji (kameni stošci i balansiranje kamenja) i vrsti materijala (umjetni materijali).

6.1. Mandale i spirale

Mandale i spirale geometrijski su oblici kružnog oblika i česta su inspiracija u *land art* umjetnosti. Najčešći primjeri mandale i spirale mogu se uočiti kod umjetnika Andy Goldsworthyja (*Slika 3. i 4.*) koji se često nude djeci kao inspiracija u *land art* aktivnostima. Mandala je kružnog oblika čiji dijelovi simetrično izlaze iz središta prema van. Spirala je, isto tako kružnog oblika, no njeni dijelovi izlaze van u obliku zakrivljenih linija, odnosno “vrtloga“. Mandala i spirala jedne su od najefektnijih motiva u prirodi i *land art* djelima. Djeca ih koriste vrlo rado, koristeći sakupljene kamenčiće, nabrane cvjetove, školjkice ili štapiće slažući ih iz središta prema van prateći liniju prema vlastitom nahođenju ili skici i promatrajući dane primjerke djela poznatih umjetnika.

6.2. Balansiranje kamenja i izrada kamenih stožaca

Balansiranje kamenja i izrada kamenih stožaca zabavan su i uzbudljiv način stvaranja *land art* skulptura. Potrebno je mnogo strpljenja, smirenosti i koncentracije za točno postavljanje kamena na kamen kako ne bi pao pod utjecajem gravitacije. Upravo zbog toga ova tehnika smatra se i disciplinom. Time djeca istražuju i spoznaju samu fiziku i prirodna načela okoliša te razvijaju sposobnost rješavanja problema što razvija matematičku kompetenciju i osnovne kompetencije u prirodoslovlju. Istovremeno, likovno se izražavaju jer stvaraju skulpturu prema svojoj inspiraciji, ne koristeći pritom nikakva pomagala ili sredstva za pridržavanje ili ljepljenje dijelova skulpture. Potrebno je djeci ponuditi kamenje raznih oblika, boja i veličina kako bi kombiniranje i slaganje skulpture bilo što zanimljivije, raznovrsnije i, kod djece starije dobi, složenije.

6.3. Umjetni materijali

Umjetni materijali uključuju korištenje flomastera, tempere, boja za kamene ili drvene površine, ljepila, papir ili kredu. Iako nisu dio prirode, koristan su i maštovit dodatak u kombinaciji s prirodnim materijalima u *land art* aktivnostima. Flomasterima, temperama ili

kredama djeca pridodaju živost samoj skulpturi oslikavajući kamenčiće, školjkice i razne površine u obliku ljudskih ili životinjskih motiva i karikatura. Djeci je potrebno priložiti i primjere djela oslikanih prirodnih plodova za još veću inspiraciju i bolje shvaćanje postupka same tehnike. Ljepilo djeca koriste za spajanje materijala pronađenih u prirodi (kamečića, štapića, lišća) i time dobivaju trajniju i kompaktniju figuru. U svoja djela mogu kombinirati i papir u boji kako bi dobili veći dojam skulpture (gužvujući ga) ili omotavajući ga oko nekog predmeta kako bi dobili dojam obojenosti.

7. Učinak *land arta* na djecu predškolske dobi

„Piaget je smatrao kako je za razvoj djeteta nužno da ono samostalno, slobodno i aktivno istražuje svijet oko sebe jer tako izgrađuje sebe kao osobu.“ (Balić-Šimrak, 2010.: 4, prema Berk, 2008.; Vasta, Haith, Miller, 1998.). Upravo je *land art* jedna od umjetnosti putem koje djeca uspijevaju na slobodan, aktivan i samostalan način istraživati svijet oko sebe, učvršćivati samopouzdanje kroz slobodnu ekspresiju i na kraju izgrađivati vlastitu osobnost.

Land art, umjetnost je koja sa sobom donosi dodatne pozitivne i korisne učinke na dijete. Kao što je i prije navedeno, jedni od njih su: kontakt s prirodom, boravak i kretanje u prirodi na svježem zraku, fizička aktivnost, socijalni razvoj grupnim radom, razvijanje ekološke osviještenosti, neograničenost prostorom i istraživanje prirode i njenih vrednota (materijala). Provodeći *land art* aktivnosti, djeca se opušteno i slobodno kreću prirodom i okolišem. Današnje je dijete većinu vremena okruženo tehnologijom u zatvorenom prostoru, slabije se kreće i provodi manje vremena na svježem zraku. *Land art* aktivnosti potiču na kretanje, fizičku aktivnost i kontakt s prirodom. Slobodno kretanje djeteta na otvorenom pomno ističe Pihač (2011.) kao esencijalnu aktivnost za antropološki i cjeloukupni djetetov razvoj:

„Kretanje je potrebno djeci zbog opuštanja, poboljšanja koncentracije te oslobađanja od napetosti i agresije. Prirodan način kretanja prati i utječe na antropometrijski status djece. Za optimalan razvoj potreban je stalni podražaj. Ukoliko se dijete premalo kreće, njegov prirodni nagon za kretanjem se smanjuje, što s vremenom ostavlja posljedice na motoričku koordinaciju djeteta, što se u odrasloj dobi teško može nadoknaditi.“ (Pihač, 2011: 35).

Pihač (2011.) naglašava kako slobodne tjelesne aktivnosti aktiviraju djetetov potencijal za spoznaju i učenje, a na stvaranje mreže živčanih stanica od najranijeg djetinjstva i tijekom života utječe upravo tjelesni pokret. Time, nezaobilazno je istaknuti kako u *land art* aktivnostima na otvorenom djeca koriste i time unaprjeđuju motoričke sposobnosti (finu i grubu motoriku) od najranije dobi. Tomljanović (2012.) ističe kako su motorički razvoj i izvođenje pokreta ugrađeni u dječja tijela, a rana je dob razdoblje u kojem je vidljiv nagli napredak i razvoj u svim područjima razvoja djeteta, pa tako i u stjecanju motoričkih vještina ponajviše na otvorenom prostoru. Također, Balić-Šimrak (2010.) govori kako sve aktivnosti u kojima dijete manipulira predmetima, provjerava hipoteze ili istražuje različite ishode pridonose cjelovitom razvoju djeteta.

7.1. Učinak na dječju kreativnost

Prema Slunjski (2013.), riječ kreativnost nastala je od latinske riječi *creatus*, što u prijevodu znači „onaj koji je narastao“, odnosno onaj koji je kreiran ili stvoren. Kreativnost definira kao mentalni proces stvaranja nekih novih ideja i pojmova, novih rješenja problema te stvaranjenovih veza između postojećih ideja ili pojmova (Slunjski, 2013., 7).

Kod djece, kreativnost je jedna od osnovnih razvojnih i intelektualnih „procesa“ na koji se posebno nastoji utjecati u ranom, predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju. Od velike je važnosti u cjelovitom razvoju i učenju kroz cijelo djetetovo obrazovanje.

Prema Balić-Šimrak (2010.), kreativnost je jedan od pokretača naše civilizacije jer su zahvaljujući njoj ljudi razvili umjetnost, znanost, medicinu i tehnologiju. Važnost kreativnosti ističu i mnogi istraživači i teoretičari ljudskog intelekta poput Joya Paula Guilforda. Na sastanku Američkog udruženja psihologa (APA) posebno je isticao kreativnost i tumačio kako je društveno važna i potrebno ju je objektivno proučavati (Balić-Šimrak, 2010., prema Runco, 2007.).

Kreativnost kod djece posebno se ističe u likovnom dijelu obrazovanja, odnosno likovnim aktivnostima i radovima. Tada djeca različitim likovnim tehnikama i vlastitom umjetničkom ekspresijom izražavaju sebe, svoje ideje, odnose između predmeta i stvaraju nove veze od dotad stečenih ideja i pojmova. Time se dobiva uvid u njihovu kreativnost i utjecaj onoga što usmjerava tu kreativnost uključujući unutarnje aspekte (njihove interese, motive, maštu,

stečena znanja i iskustva) i vanjske (motivacija od strane odgajatelja i likovna aktivnost u grupi).

Likovne i umjetničke aktivnosti imaju veliku prednost u poticanju desne hemisfere mozga što je bitno za razvoj konvergentnog i divergentnog mišljenja i iznimno potiče mentalne procese zadužene za razvoj kreativnosti. Balić-Šimrak (2010.) navodi kako djeca u svom formalnom obrazovanju uglavnom sudjeluju u aktivnostima lijeve hemisfere mozga koja je zadužena za činjenice, logiku, analizu, spoznaju, brojke i riječi. No, intenzivno bavljenje likovnim aktivnostima od rane dobi daje prednost razvoju desne hemisfere mozga (zadužena za slike, maštu, sintezu) i pruža ravnotežu u cjelokupnom odgojno-obrazovnom procesu (Balić-Šimrak, 2010.). Također, Balić-Šimrak (2010) naglašava kako upotreba različitih materijala, rješavanje problema u likovnom procesu, traženje novih spoznaja i eksperimentiranje pridonosi razvoju divergentnog mišljenja, pa tako i kreativnosti.

Isto tako, za optimalan razvoj dječje kreativnosti u likovnom području, potrebno je osigurati i dobro pripremiti likovnu aktivnost na svim razinama. Važno je dobro isplanirati likovnu aktivnost, ali i ostaviti prostora za iznenađenja i improvizaciju te, po potrebi, promjenu tijeka aktivnosti (Balić-Šimrak, 2010.).

Kvalitetnu pripremu likovne aktivnosti uključuje dobra priprema likovnih poticaja za djecu, priprema obilnijeg i raznovrsnijeg materijala, kvalitetno vođenje aktivnosti na komunikacijskoj i motivacijskoj razini, ponuda djeci različitih tehnika, individualizirani pristup i opuštena i motivirajuća atmosfera te prakticiranje usmjeravalačkog i poticajanog pristupa bez kritike. Kao što i Balić-Šimrak (2010.) navodi, za mjerenje kreativnosti u školi potrebno je stvoriti slobodnu i opuštenu atmosferu jer jedino tako kreativnost djece dolazi do izražaja: „U provođenju likovnih aktivnosti s djecom nema mjesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti.“ (Balić-Šimrak, 2010.: 6).

Pri planiranju i provođenju *land art* aktivnosti, poseban utjecaj na dječju kreativnost, umjetničku ekspresiju i stvaralaštvo ima i sam odgojitelj:

„Aktivan i kreativan pristup odgajatelja, njegova intrinzična motivacija pri biranju takvih poticaja i sadržaja, kao i prepoznavanje odgajateljeve autentičnosti od strane djeteta, također pridonose razvoju kreativnih potencijala djeteta, jačaju njegove

kompetencije, a odgajatelju daju priliku vidjeti onu sferu djetetovih potreba koju samo takav integrativni pristup može otkriti.“ (Balić-Šimrak i sur., 2014: 5).

U *land artu* djeca uspoređuju i proučavaju predmete pokušavajući ih postaviti u prostoru u skladu s njihovim originalnim, novim i umjetničkim idejama, a isto tako i u skladu s fizikalnim zakonima. To je vidljivo primjerice u *land art* tehnici balansiranja kamenja gdje djeca iskušavaju zakon gravitacije, vježbaju razlikovati veličine slažući niz od najmanjeg kamena prema najvećem i spoznaju nove načine i tehnike kako složiti što višu skulpturu, a da pritom ne padne ni jedan kamen ili da se cijela skulptura ne uruši. Takvim likovnim aktivnostima, ne samo da stvaraju novo i originalno djelo, već stječu nove spoznaje i znanja temeljena na vlastitom iskustvu.

Likovni pedagog Elliot W. Eisner, isticao je i zagovarao te upozoravao na važnost učenja iz vlastitog iskustva u procesu dječjeg stvaralaštva i izrade nečeg novog (Balić-Šimrak, 2010.). U *land art* aktivnostima, djeca biraju, proučavaju i isprobavaju materijale i kompozicije likovnih radova ne temelju vlastitog nahođenja i vlastitog iskustva. Time, putem *land art* likovnosti, slobodno istražuju prirodu oko sebe i njene vrednote. Na temelju toga, proizlazi učenje direktno iz vlastitog iskustva, a samim time razvija se kreativnost općenito, posebice kreativnost u likovnom izrazu. Balić Šimrak i sur. (2014.; prema McNiff, 1998.) naglašavaju kako je istraživanje putem umjetnosti iskustveno učenje i kao takvo najbolji oblik usvajanja pojmova i učenja u ranoj i predškolskoj dobi.

Tomljanović (2012.; prema Martensson, 2010.) ističe Martenssonovo istraživanje koje naglašava kako je dječja igra raznovrsnija na otvorenom, prirodnom i neuređenom prostoru jer omogućuje djeci da ispituju svoje mogućnosti i tjelesne sposobnosti, pronalaze rješenja i odgovore na mnoga pitanja, a to im osigurava boravak u takvom okruženju. Nadalje, djeca materijale, odnosno sakupljene plodove, pomno promatraju, uče njihove nazive i pojmove, slažu ih po svojoj želji i cilju, kreiraju skulpture različitih, zanimljivih kompozicija, kombiniraju i uspoređuju veličine i svojstva materijala ne bi li na kraju dobili željeno, jedinstveno i originalno *land art* djelo.

Land art, umjetnost je u kojoj je malo toga zabranjeno. Djeca u *land artu* nisu materijalno i prostorno ograničena kao što su, primjerice, unutar okvira papira. To je i jedan od razloga zašto se *land art* naziva i umjetnošću izvan okvira. Dakle, djeca stvaraju izvan prostornog ograničenja. Unutar svog rada imaju neograničen prostor (cijela šuma, park, livada ili vrtićko

dvorište) i neograničen izvor materijala (cijela priroda i njezini plodovi u blizini) što su esencijaleni i vrlo zahvalni uvjeti za kreativnu i likovnu ekspresiju.

Time, u svojim pejzažnim djelima djeca mogu iskazati temeljne odrednice kreativnosti koje izdvaja Slunjski (2013.). Mogu stvarati ili predlagati nešto djelomično ili sasvim novo. Primjerice, mogu izmisliti novu *land art* tehniku ili način stvaranja u *land art* aktivnostima pomoću novoistraženih materijala koje nađu u prirodi. U mogućnosti su stvarati postojeće predmete (skulpture) iz prirode s novim svojstvima ili karakteristikama (dodajući na skulpturu svoje osmišljene predmete iz okoline). Mogu zamišljati nove mogućnosti i izvoditi nešto na sasvim drugačiji način od onog koji se prije smatrao normalnim ili mogućim, primjerice pristupanjem stvaranju skulptura na savim neuobičajem i nov način. (Slunjski, 2013.).

Navedeni uvjeti rada i odrednice kreativnosti, preduvjet su za razvoj novih ideja i pojmova, stvaranju njihovih veza i novih rješenja problema u dječjem istraživanju prirode putem *land art* umjetnosti. Zaključno, možemo reći da je *land art* umjetnost jedna od likovnih aktivnosti koja, u prirodnim i prostorno neograničenim uvjetima s mnogo prirodnih materijala, iznimno potiče i izražava djetetovu kreativnost, kreiranje novih ideja i upoznavanje okoliša oko sebe.

7.2. Učinak na dječju umjetničku ekspresiju – stvaralaštvo

Djeci je urođeno istraživanje svijeta oko sebe, ali i izražavanje sebe svijetu, a to čine različitim aktivnostima, među kojima je izražavanje likovnog izraza:

„Već od najranije dobi (8 mjeseci) dijete ‘modelira’ od pulpe kruha, opipava i istražuje mogućnosti oblikovanja rukama, ‘gradi’ u prostoru elementima koji su mu pri ruci (kockicama, igračkama, hranom), slaže i preslaguje, kombinira i daje novu dimenziju objektima i stvarima koje ga privuku. Sasvim nesvjesno, ono zadovoljava svoju potrebu za stvaralaštvom i to u dobi kad bi mnogi pomislili da je to nemoguće.“ (Balić-Šimrak, 2010.: 3).

Dječji likovni izraz, odnosno, likovna ekspresija i stvaralaštvo produkti su dječjeg kreativnog procesa, doživljaja svijeta oko sebe, mašte, unutarnje i vanjske motivacije i temeljne su sastavnice dječjeg likovnog rada.

U *land art* umjetnosti, dječja je ekspresija vrlo slobodnog karaktera. Djeca u *land art* aktivnostima koriste ono što žele i pronadu u prirodi, kreću se slobodno po prostoru, kreiraju radove po vlastitim željama bez uplitanja odraslih (odrasli mogu samo pomoći ili usmjeravati ponudom poznatih svjetskih umjetničkih djela). Time svoju umjetničku ekspresiju i stvaralaštvo dijete percipira kao opušten i slobodan proces, rad u kojem ono samo odlučuje o vlastitoj komponenti rada i samostalno i slobodno stvara kompoziciju djela po vlastitom nađenju. Time, njegova likovna ekspresija u potpunosti je produkt njegove mašte, kreativnosti i nutarnjih poriva čime stvaralaštvo postaje originalno, autentično i bez ograničenja – slobodno.

Kako bi provodeći aktivnosti *land arta* pozitivno utjecali na dječju likovnu ekspresiju i stvaralaštvo, potrebno je znati teoretsku osnovu načina i pristupa dječjem stvaralaštvu i u rad uključiti ispravne metode. Slobodnu ekspresiju isticala je i zagovarala Kathy Kellog kasnih šezdesetih godina tvrdeći da su djeca rođeni umjetnici koje ne treba opsesivno učiti umjetnosti (Balić-Šimrak, 2010.). Dok su istovremeno neki stručnjaci zagovarali teoriju u kojoj djeca učeći umjetnost gledanjem, spoznaju izraziti i vlastitu umjetničku ekspresiju. Tako Rudolph Arnhem u svojoj knjizi 'Umjetnost i vizualno opažanje' tvrdi da dijete, učeći kako gledati, time aktivno odabire, obrađuje i na svoj način i na temelju osobnog shvaćanja i opažanja (percepcije) objedinjuje ono što vidi. Smatrao je da objekt djetetovog likovnog rada, primjerice, objekt crtanja, izravno 'govori' promatraču. (Balić-Šimrak, 2010.).

Kroflin (1987.) navodi kako ostvarivanje stvaralačkih potencijalnih sposobnosti uvelike ovisi o sukladnosti odgojno-obrazovnih postupaka s prirodnim svojstvima svijesti djeteta. Time, smatram da ni jedna navedena teorija o stvaralaštvu i umjetničkoj ekspresiji djeteta nije kriva, samo ih je potrebno pravovremeno i ispravno kombinirati i koristiti pravilnim metodičkim postupcima u skladu s dječjim interesima, znanjem i potrebama (po mogućnosti individualiziranim).

Prema Kroflinu (1987.), pokuša li se dublje razmotriti navedene pojmove i teorije, sloboda stvaralaštva u djece ne znači raditi bilo što već raditi i stvarati u skladu s nečim što određuje unutrašnje biće djeteta, nešto novo i u skladu s već postojećim i novu varijantu u skladu sa stalnim i nepromjenjivim. Točnije, Kroflin (1987.) ističe kako sloboda stvaralaštva znači biti slobodan od utjecaja nekog drugog, utjecaja izvana, koji remete uspostavljene procese dječjeg stvaralaštva. Time, zaključujem kako bi aktivnosti s tematikom pejzažne umjetnosti koje pozitivno utječu na djetetovu umjetničku ekspresiju i stvaralaštvo, trebale

uravnoteženo provoditi balansirajući navedene teorije. To je posebno potrebno i primjenjivo u *land art* aktivnostima čija je sama „priroda“ osnovana na slobodnom, simboličkom i metaforičkom izrazu. Djecu je potrebno samo uvesti i po potrebi usmjeriti kako bi zakoračili u stvaralački „svijet“ *land arta*. Dalje, oni sami po sebi kombiniraju i stvaraju pejzažna djela (kao da već imaju iskustva s time). Kombiniranje navedenih teorija načina stvaralaštva, moguće je ponudom primjerene stručne literature poput umjetničkih djela poznatih svjetskih umjetnika *land arta* i ponudom izbora navedenih načina i tehnika *land art* umjetnosti (mandala, balansiranje kamenja), no bez uplitanja i nametanja od strane odraslih u samom procesu dječjeg stvaranja likovnog rada.

Takvim metodama, *land art* aktivnosti utječu na dječju umjetničku ekspresiju i stvaralaštvo na način da ga potiču i usmjeravaju kroz sam proces likovnog izraza i stvaralaštva, no istovremeno dopuštajući da njegova umjetnička ekspresija ostane samo njegova, odnosno, slobodna. *Land art*, kao umjetnost slobodnog izraza i umjetnost „izvan okvira“, dopušta djetetu da stvara originalnom i jedinstvenom likovnom ekspresijom. Tek u slobodi stvaranja potaknut vlastitom kreativnošću, čovjek stvara autentično i kvalitetno umjetničko djelo.

8. *Land art* u dječjem vrtiću „Iskrica“ – provođenje aktivnosti

Vlastito iskustvo *land arta* u radu s djecom predškolske dobi, odnosno *land art* aktivnost provela sam u područnom objektu dječjeg vrtića Iskrica, u mješovitoj grupi *Delfini* (3-6 godina) u Zagrebu.

Uvodni dio aktivnosti provodio se u unutarnjem prostoru vrtića. Za predaktivnosti u jutarnjim satima, izradila sam mnogo *land art* poticaja. Poticaji su bili sačinjeni od različitih tehnika i metoda kao motivacija i uvod u *land art* umjetnost, a uključivali su: nove medije, grafičke tehnike, crtanje i prostorno-plastičko oblikovanje. Jednu smo glavnu aktivnost također izrađivali u unutarnjem prostoru vrtića. U drugoj glavnoj aktivnosti premjestili smo dio materijala van i izrađivali *land art* djela u vrtićkom dvorištu. Ta je aktivnost potrajala najduže.

8.1. Materijali

Materijali koje sam koristila bili su:

- Plodovi iz prirode: kamenje različitih oblika i boja, školjke, slama, grančice, lišće raznih oblika, češeri, kućice morskih ježinaca i puževa, drveni oblutci, cvjetovi, odrezani dijelovi drveta i grana (malih promjera), pijesak (različitih boja: plava, bijela, smeđa), kupovna rahla zemlja (za sadnju)
- Umjetni materijali: šarene stiroporne kuglice
- Pomoćni materijali: kartonske kartice s iscrtkanim i izbušenim motivima (matrica za kartonski tisak u pijesku), plastificirani primjerci *land art* umjetničkih djela, velike i male posude i kutije, dvije podloge i plitke široke posude

Materijali u ponuđenom izdanju postavljeni u posude/kutijena radnim stolovima koje djeca koriste u predaktivnostima i glavnim aktivnostima:

- velika kutija s većim kamenjem različitih boja
- vreća sa sitnim kamenjem
- tri paketa pijeska raznih boja (plava, bijela, smeđa)
- vreća sa „školjkicama“, kućicama morskih puževa i ostalih tvorevinama iz mora
- vreća fine, mekane zemlje za sadnju
- paket s drvenim oblucima
- paket sitnih šarenih stiropoornih kuglica
- paket slame
- pluteni čepovi
- kutija s češerima
- kutija s grančicama stare vinove loze, drvenim cjepanicama malih dimenzija i izrezanim dijelovima drveta
- paket sitnih svjetlucavih izrezotina – „školjkica“

8.2. Poticaji i predaktivnosti

Poticaji i materijali (za unutarnji prostor) – izrada od strane studentice:

NOVI MEDIJI

Videozapis raznih *land art* djela služio je za prvi poticaj i susret s *land art* umjetnošću, puštao se prije i za vrijeme predaktivnosti kako bi sva djeca (i ona koja su kasnije došla) mogla razumjeti o kojoj se umjetnosti radi.

„Ppt“ prezentacija. Sjedeći svi na tepihu pokraj laptopa, bilo je planirano detaljno proučiti prezentaciju punu raznih slika i djela *land art* umjetnika poput Nikole Fallera, Andyja Goldsworthyja i Roberta Smithsona. To je uključivalo spiralno oblikovane mandale i skulpture, podne kreacije s kamenčićima, lišćem i grančicama na pijesku ili travi, razne druge *land art* ideje i motive. Za svaku sam sliku djeci planirala postaviti pitanja kao što su: Što je drukčije ili zanimljivo na pojedinoj slici? Što slika prikazuje? Možemo li i mi tako nešto napraviti u dvorištu vtića ili provodeći vrijeme na moru, u šumi, na livadi ili u parku?

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Kartonske kartice i tanjurići s *land art* motivima uključuju linijski nacrtane motive različitih oblika na kartonu (spirale, vijugave i isprekidane linije, trokuti, motivi cvijeća, geometrijski oblici, pravokutnici, kvadrati i krugovi). Po takvim linijama na kartonu, bilo je predviđeno slaganje raznih ponuđenih sitnih prirodnih plodova prateći njihov trag. Kartonske kartice služile su kao poticaj i inspiracija za daljnji tijek rada. Djeca su time aktivno učila izgled *land art* motiva prateći same linije i direktno promatrajući njihov trag, tijek i konačan izgled.

Izbušene kartonske kartice služile su kao matrice za „tisak“. Na bijeloj ravnoj podlozi postavljala se matrica, odnosno izbušene kartone u obliku različitih *land art* motiva. U prazni prostor kartona nanosio se pijesak ili kamenčići te su se podizanjem kartonske matrice dobivali *land art* motivi.

CRTANJE

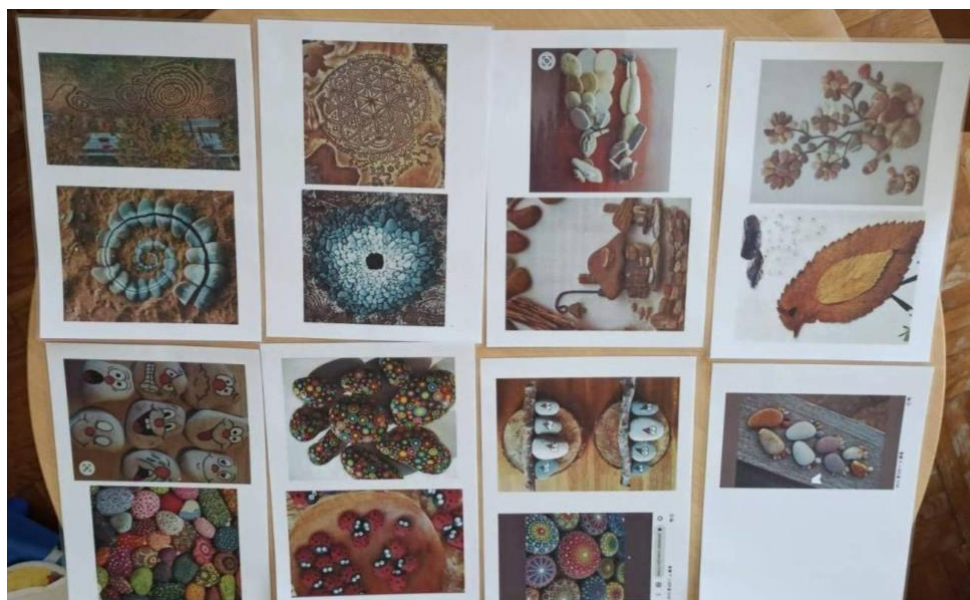
Pješčana kutija predviđena je za vježbanje pisanja i crtanja prstima *land art* motiva (iz djela navedenih umjetnika). Pijesak je bio raznih boja (plava, bijela, smeđa). Prema izboru, uz kutiju s pijeskom mogli su se nasloniti prikazi *land art* motiva na kartonu (iz prethodne predaktivnosti) ili navedeni plastificirani primjerci *land art* umjetničkih djela i ideja. Time su djeca, gledajući navedene primjerke, prstima stvarala slične oblike na pijesku. Po želji su u pijesak mogla dodavati različite navedene plodove iz prirode (primjerice, školjkice kao morski motiv).

PROSTORNO-PLATIČKO OBLIKOVANJE

Kutija sa zemljom, kamenčićima, češerima i listićima služila je za prostorno-plastičku izradu „Malog vrta“. To je uključivalo kreiranje *land art* motiva po sitnoj i mekoj zemlji unutar kutije i dodavanje različitih navedenih plodova iz prirode. Time su djeca kreirala svoj mali *land art* svijet, odnosno „Mali vrt“.

Kutija sa šarenim kuglicama uključivala je pisanje i crtanje prstima *land art* motiva po sitnim šarenim stiropornim kuglicama unutar kutije i dodavanje različitih navedenih plodova iz prirode te kombiniranje tih plodova s kuglicama. Kuglice su iznimno stimulativne i poticajne za senzomotorički razvoj (na dodir imaju dojam masaže).

Plastificirane slike i primjerci uključuju desetak plastificiranih primjeraka *land art* umjetnosti (fotografije šarenih, ukrašenih kamenčića u obliku mandala ili karikatura i životinja) i slike umjetničkih djela slavni spomenutih *land art* umjetnika služila su kao inspiracija za svaku predaktivnost i glavnu tehniku.

Slika 6. *Plastificirane slike i primjerci land art umjetničkih djela*

Slika 7. *Plastificirane slike i primjerci land art umjetničkih djela*

Slika 8. *Plastificirani primjerci u radu s djecom*

8.3. *Uvid u prethodna znanja djece*

1. Znaete li što je *land art*? Je li netko ikada čuo za tu umjetnost?
2. Što za tebe znači riječ pejzaž? Volite li prirodu i skupljanje njenih plodova?

3. Jeste li negdje vidjeli *land art* djelo? Gdje ste ga vidjeli?
4. Što je u *land artu* zanimljivo i drugačije?
5. Idemo pogledati kako izgleda *land art* (započinjanje predaktivnosti).
6. Bi li možda nešto slično napravili u pijesku kao Nikola Faller, s kamenčićima kao Goldsworthy ili ovakvim šarenim kuglicama s dojmom masaže dlana i prstiju?
7. Kako bismo ukrasili kamenčiće flomasterima koristeći svoje ideje?
8. Kakve biste linije, točkice i kružice crtali na kamenčićima? Koje bi boje dodavali?
9. Zna li što ćemo raditi na dvorištu? Kako biste ukrasili vrtićko dvorište svojim *land art* djelima?
10. Koje bi prirodne (ili umjetne) materijale koristili? Možemo li slične ili iste pronaći i u dvorištu? Naprimjer, zanimljivo lišće, cvijeće ili žireve?

8.4. Planirani tijek aktivnosti – organizacija rada

Navedene predaktivnosti postavljam na tri stola. Prva (videozapis) i druga aktivnost („ppt“ prezentacija) održavaju se na stolu pomoću računala gdje su djeca u mogućnosti samostalno gledati i mijenjati fotografije *land art* umjetničkih djela Nikole Fallera, Andyja Goldsworthyja i Roberta Smithsona te se tako upoznaju s tehnikom novih medija. Sljedeće dvije grafičke aktivnosti izvode se na drugom stolu. Postavljam kartonske iscrtane motive različitih oblika (od jednostvanijih prema složenijim ovisno o dobnom uzrastu), kartonske matrice za tisak, bijelu plastičnu podlogu (za pješčani tisak) i pijesak u raznim bojama. Pored kartonskih kartica i matrica postavljene su i posudice s navedenim različitim prirodnim materijalima (kamenjem, školjkama, drvenim oblucima i grančicama). Zatim, na trećem stolu, postavljam dvije crtačke aktivnosti (pisanje po pijesku i pisanje po šarenim kuglicama) i predaktivnost prostorno-platičnog oblikovanja („Mali vrt“). Postavljam kutije s pijeskom, zemljom i stiropornim kuglicama, gdje će djeca prstićima iscrtavati *land art* motive, i kutiju sa zemljom gdje će kreirati mali *land art* „vrt“. Bitno je uz kutije nasloniti plastificirane slike poznatih djela spomenutih umjetnika, različitih sličnih *land art* ideja i nacrtane motive na kartonskim karticama (iz prethodne predaktivnosti). Sve to služi kao inspiracija djeci prilikom rada s pijeskom, zemljom i kuglicama te kako bi u detalje promotrla *land art* djela i *land art* motive iskušavajući se i sami u njihovoj izradi. Također, ova aktivnost potiče razvoj fine motorike i senzornu osjetljivost jer djeca dodirujući i opipavajući spomenute materijale dodiruju živu prirodu golim rukama te time kreiraju vlastite *land art* motive. Tijekom

aktivnosti potrebno je postavljati djeci pitanja o njihovom dojmu pejzažne umjetnosti, što je drugačije od ostalih umjetnosti i što misle o tome. Potom slijede glavne aktivnosti.

Prva glavna aktivnost na četvrtom je stolu i uključuje crtanje po plodovima (kamenčićima, školjkicama, slami) tehnikom flomastera. Djeca su motivirana umjetnošću *land arta* s prethodnih predaktivnosti. Na stolovima su i dalje navedeni plastificirani primjerci, ključni za poticanje vlastitih ideja. Djeca ih promatraju izbliza ili u prolazu za vrijeme rada, podsjećajući se na bit likovne tehnike – sloboda u izražavanju. Također, i u ovoj aktivnosti, djecu je potrebno poticati navedenim pitanjima kako bi dobila određenu sigurnost u crtanju. Kakve sve detalje možeš nacrtati na kamenčiću? Hoće li svi biti istih ili različitih boja? Jesu li svi kružići jednake veličine? Nakon što su djeca iscrtala onoliko plodova i primjeraka koliko su željeli, s ukrašenim plodovima i materijalima izlazimo van na dvorište i počinje druga glavna tehnika.

Vani, sa svim spomenutim materijalima i plodovima nađenim isakupljenima iz prostora dvorišta, kreiramo *land art* radove, odnosno, skulpturna djela različitih veličina. Djeca sama izabiru mjesto gdje će započeti svoje *land art* djelo (na betonu, travi, drvenim klupama ili većem kamenju).

Uz navedene materijale, djeca se kreću vrtićkim dvorištem i pronalaze još prirodnih plodova poput različitog lišća, ostalih plodova drveća, kamenja, grana, cvijeća ili pijeska iz pješčenika. Stvaraju radove spajanjem i kombiniranjem različitih kompozicije (balansiranje kamenja ili mandale), bojanjem materijala, crtanjem po njima ili lijepljenjem. Isto tako, mogu slagati različite životinje, geometrijske oblike i predmete iz okoline (zrakoplovi ili brodovi).

Izbor materijala koji djeca pronalaze u prirodi ovisi o godišnjem dobu u kojem se provodi aktivnost. Svako godišnje doba ima svoje posebnosti. Naša je aktivnost provedena u proljeću kada priroda, nakon zime, pokaže svoje prvo i najljepše godišnje „izdanje“. Tada postoji najveći izbor prirodnih plodova. Dječja djela mogu biti produkt vlastitih interesa ili su vezana za trenutnu aktivnost u vrtiću.

Pri izradi *land art* djela, mogu se koristiti i navedene podloge od izrezanog panja koje služe kao podloga na kojoj kreiraju manja *land art* djela (kombinirajući razne manje plodove i materijale). I dalje, za vrijeme cijele aktivnosti, svakom su djetetu u blizini plastificirane slike i primjerci djela i ideja.

8.5. Osvrt na tijek predaktivnosti

Navedene predaktivnosti rasporedila sam na tri stola kako sam i planirala. Djeca su slobodno prelazila s aktivnosti na aktivnost i skoro svi su prošli sve aktivnosti, pa su se kasnije vraćali na ono što im je bilo najzanimljivije i tamo se duže zadržavali. Postavljali smo im pitanja pomoću kojih smo ih vodili kroz aktivnosti. Nakon nekog vremena provedenog u predaktivnostima i prvoj glavnoj aktivnosti, svi smo sjeli na pod i pogledali prezentaciju te raspravljali o njoj, postavljali pitanja i motivirali ih za drugu glavnu aktivnost. Tijekom prezentacije i rasprave uvidjelo se koliko su djeca očarana ovakvom vrstom umjetnosti, svidjela im se sama ideja te umjetnosti, zanimljive kompozicije (od sitnog prema najvećem, po bojama i sl.) i monumentalni stil umjetničkih djela. Nakon prezentacije krenuli smo van na drugu glavnu aktivnost.

Poredak aktivnosti u nekim dijelovima nije ispao onako kako sam planirala, jer su se djeca spontano rasporedila po stolovima, pa su se daljeizmjenjivali i skoro svi prošli sve aktivnosti. To, naravno, nije utjecalo na kvalitetu i kontinuitet aktivnosti. Dapače, davanjem izbora, djeca su se sama kretala od aktivnosti do aktivnosti i time su bila još više motivirana. Time je „ppt“ prezentacija izvedena kao zadnja predaktivnost, odnosno, prije druge glavne aktivnosti (izlaska na dvorište).

8.5.1. Videozapis

Prvu navedenu predaktivnost, videozapis, planirala sam provesti prvu. No, kako sam je pustila na početku, vrlo malo djece ju je došlo pogledati jer su bili obuzeti ostalim predaktivnostima. U početku, svidjela im se inspirativna glazba u pozadini videozapisa jer je spontano poslužila kao motivirajuće sredstvo svojim dinamičnim ritmomom. Tako su skoro svi video gledali u prolazu, prelazeći iz predaktivnosti u aktivnost. Djeca su zadivljeno promatrala svaku sliku u videozapisu, a svidjeli su im se najviše spiralni i mandalni monumentalni motivi u prirodi (plaže, parkovi).

Slika 9. *Proučavanje videozapisa*

8.5.2. Kartonske kartice i izbušeni oblici (matrice)

Djeca su brzo razumjela zadatak/predaktivnost za ovim stolom i odmah su počela izrađivati otiske i popunjavati kartice slijedeći trag.

Ova predaktivnost vrlo je zainteresirala djecu upravo zbog matrica pomoću kojih su mogli stvarati različite oblike na bijeloj podlozi. Neki su koristili kartice po kojima su slagali plodove prateći trag linija i oblika. No, najviše im se svidjela upravo ova aktivnost s pijeskom i izbušenim kartonskim matricama. Zbog toga su se i dosta zadržavali za tim stolom.

Djeca su komentirala kako izrađuju morske brodove (*Slika 11.*) i zvjezdice pomoću pijeska i matrica. Jedan se dječak na tome najviše zadržao i izjavio kako voli „štampati“. Jednom sam dječaku postavila upit: „Što bi htio na ovom stolu izrađivati?“. Nije se dvoumio, odmah je izabrao pijesak. No, izjavio je i kako su kartice sa spiralama „fora“, no da bi mu za slaganje kamenčića po jednoj velikoj spirali trebalo tri sata. Time se ipak odlučio na grafičko „otiskivanje“ pijeskom. Jedna je djevojčica najviše pokazala interes za školjke. Ugledajući da su na stolu ponuđene i kartice s iscrtanim školjkama, odmah ih je počela ispunjavati različitim pripadajućim oblicima školjkica (*Slika 10.*). Isto je tako druga djevojčica postupila sa sitnim kamenčićima.

Slika10. *Korištenje kartonskih matrica u radu s djecom*

Slika 11. *Otisak pijeska: „Brodovi“*

Slika 12. *Slaganje plodova po iscrtanim linijama*

Slika 13. *Stvaranje otiska*

U sljedećim su se poticajima (kutije sa zemljom, pijeskom i šarenim kuglicama) djeca zadržala duže vrijeme zbog raznolikih materijala i sadržaja. Svidjela im se kutija sa zemljom kao imitacija vrta zvana „Mali vrt“. Pijesak im je također bio interesantan. Po njemu su poput spomenutih *land art* umjetnika (Nikola Faller) prstićima iscrtavali razne oblike, mandale i spirale dodavajući ostale plodove. No, najviše su bili zadivljeni sitnim šarenim stiropornim kuglicama (Slika 14.). One svojom minijaturnom veličinom na opip djeluju poput masaže (antistresno), a različitih boja djeluju vizualno primamljivo, poput šarene mase za koju se stalno dobiva poriv za diranjem. To su djeca oduševljeno prihvatila, a upravo je poslužilo kao senzomotoričko sredstvo za razvijanje fine motorike prstiju i ruke (upravljanje sitnim predmetima) tragom stvarajući linije i krugove (*land art* motive). Dodavali su i ostale ponuđene predmete iz prirode i u njih ubacivali kuglice (unutar šupljine morskih puževa).

Slika 14. Kutije ispunjene zemljom, pijeskom i stiropornim kuglicama u radu s djecom

8.5.3. Kutija sa zemljom – „Mali vrt“

U ovoj aktivnosti, jedna je djevojčica dobila inspiraciju putem plastificiranog primjerka lavića od kamenčića. Izradila je djelo „Kamenog lavića“ (Slika 15. i 16.). U „Malom vrtu“ tražila je odgovarajuće veličine kamenčića i poslužila se podlogom iz „Malog vrta“. Prateći njen tijek rada, zadivilo me što nije doslovno kopirala djelo, već ga je koristila samo za ideju i

inspiraciju. Koristila je druge materijale koji su joj više odgovarali. Primjerice, za lavlje oči nije postavila kamenčiće, već morske pužiće, a „griva“ ima sasvim drugačiji „karakter“. Postavila je i list za ukras na glavi.

Slike 15. i 16. „Kameni lavić“ po inspiraciji plastificiranog primjerka i plastificirani primjerak

8.5.4. Kutija s pijeskom

Kutija s pijeskom isto je bila uspješan treći dio predaktivnosti. Jedna djevojčica u svom likovnom radu izjavila je da slaže „Malu plažu“ (Slika 17.) sa svim mogućim ponuđenim morskim tvorevinama (školjkicama, kamenčićima i pužićima). Upitala sam je što radi na svojoj „Maloj plaži“, a ona je odgovorila da radi veliku spiralu i to od najvećih školjkica prema najvećim. Upravo je time potvrdila da razumije motive *land art* umjetnosti. Primjenjivala ih je u različitim situacijama i na različitim „podlogama“.

Slika 17. „Mala plaža“

8.5.5. Kutija sa šarenim kuglicama

U posudu sa šarenim stiropornim kuglicama, djeca su počela dodavati i ostale materijale i prirodne tvorevine. Jedna je djevojčica složila svoje „Šareno čarobno more“ sa svim morskim detaljima (Slika 18.) što je bio uspješan poticaj za *land art* umjetnost i upoznavanje slobodnog „karaktera“ te umjetnosti.

Slika 18. „Šareno čarobno more“

8.5.6. „Ppt“ prezentacija

Prezentaciju smo pogledali na kraju prije samog izlaska na dvorište. To se ispostavilo kao dobar poticaj i motivacija za djecu prije druge glavne prostorno-plastičke aktivnosti. Dobili su inspiraciju. Djeca su zainteresirano promatrali umjetnička djela *land art* umjetnika. Postavljala sam im razna navedena pitanja: „Što prikazuje slika? Što mislite kako je umjetnik to uspio i čime? Kako bi mi to mogli slično napraviti u dvorištu?“ Mnoga su djeca surađivala na način da su opisivala djelo i razmišljala na koji je način umjetnik uspio napraviti svoje djelo.

Slika 19. Vođenje prezentacije

8.6. Osvrt na tijek glavnih aktivnosti

8.6.1. PRVA GLAVNA AKTIVNOST – crtanje po kamenju

Na četvrti sam stol postavila prvu glavnu aktivnost s navedenim materijalima. Ova je aktivnost najviše zainteresirala djecu (*Slika 20.*). Većina je djece, sjela za ovaj stol (glavne aktivnosti) i počela bojati navedene plodove. Zanimljivo je što nisu ni pitali što točno treba raditi. Bojali su najviše kamenčiće, drvene oblutke i školjke, pa čak i slamnate štapiće. Ovakav tip crtanja posebno im se svidio upravo zbog drugačije podloge/sredstva (nije uobičajena poput papira ili kartona, već različiti plodovi iz prirode). U prilogu su imali plastificirane primjere ukrašenih kamenčića i različitih ideja (karikature, šarene spirale i

mandale) što ih je posebno motiviralo i usmjerilo u aktivnosti. Koristili su različite boje, linije, oblike (*Slike 21. i 22.*). Jedna djevojčica, iznimnog interesa, oslikala je niz drvenih oblutaka i kamenja koristeći cijeli spektar boja (*Slika 22.*).

Slika 20. *Crtanje po kamenju*

Slika 21. i 22. *Ukrašeno kamenje*

Na prikazanim radovima (*Slike 21. i 22.*), svako je dijete iznijelo vlastite motive, osjećaje i uspomene. Djevojčice su više koristile motive srca, duga i bubamara koristeći nježne boje. Dječaci su crtali karikature, krugove i razne linije i crte, koristeći jarke i konkretnije boje. Jedna je djevojčica napravila cijeli niz ocrtanih kamenčića, školjaka i drvenih oblutaka te izjavila da je to za cijelu njenu obitelj, „za svakog po jedan mali dar“.

8.6.2. DRUGA GLAVNA AKTIVNOST – izlazak u vrtičko dvorište

Slika 22. Land art aktivnost u vrtičkom dvorištu

Djeca su ideju slobodnog izražavanja putem različitih plodova i tvorevina iz prirode prihvatili i prigrlili s velikim entuzijazmom, voljom i kreativnošću, a to se može vidjeti i po kvalitetnim radovima napravljenim uz mnogo strpljenja, motivacije i truda radeći „satima“ (Slike 23. i 24.).

Slike 23. i 24. Dječja land art djela u procesu stvaranja

Slike 25. i 26. *Land art skulpture na drvenim podlošcima*

Slike 27. i 28. *Land art skulpture na drvenim podlošcima*

Na ovih pet radova (*Slika 25., 26., 27. i 28.*) djevojčice su se potrudile napraviti more i plažu, koristeći različite školjkice, oblutke, cvjetice, plavi pijesak i ostale predmete pronađene u dvorištu. Na nekim se radovima nazire i spirala, odnosno mandala po primjeru Nikole Fallera koji inače stvara spirale na morskim pješčanim plažama (*Slika 26. i 28.*).

Slika 29. *Land art skulptura na drvenom podlošku*

Jedna likovno nadarena djevojčica na ovom je radu iskoristila svu svoju kreativnost i volju te uložila velik trud i vrijeme. U isto vrijeme, moglo se vidjeti kako uživa u kombiniranju različitih šarenih materijala postavljajući ih u skladan odnos. Uključila je skoro sve materijale, iz dvorišta i iz vrtića. Posebno je istaknula detalj sa školjkicom u lijevom gornjem dijelu rada (*Slika 29.*). U otvorenu školjkicu „pospremila“ je tratinčice s plavim pijeskom što ukazuje na to kako je na vrlo kreativan način pazila na detalje i unesla se u *dubinu* svog rada.

Slika 30. i 31. „Sova“ i plastificirani primjerak

Na ovom je radu vidljiva bitna motivacija putem plastificirane fotografije (*Slike 30. i 31.*). Zanimljivo je kako nijedan materijal nije isti, ni korišten na jednak način. Ovdje dominira zemlja iz „Malog vrta“, školjkice, drveni oblutci, kamenje i grančice. To je pet materijala više od materijala na fotografiji primjerka. Tako je izvedena izvrsna ideja i napravljena originalna „Sova“.

Slika 32. „Vilinske kućice“ i „Plava sova“

Prikazana djela zajednički su radovi (*Slika 32.*). Djevojčice su počele spontano i grupno izrađivati svoja *land art* djela, pod nazivom „Vilinske kućice“. Uključile su mnogo detalja, morskih plodova i tvorevina. Desno na slici, može se vidjeti još jedna velika „Plava

sova“. To je sve potrajalo „satima“ . U navratima su se vraćale na svoja djela i dodavale još detalja.

Slika 33. „Mandala“

Dječakova vrlo simetrična „Mandala“ od češera motivirana je od strane umjetničkih djela Andyja Goldsworthyja (*Slika 33.*).

Slike 34. i 35. „Otočić s cvijećem na oceanu“

Ista spomenuta djevojčica odlučila je stvoriti kombinaciju pijeska i zemlje. Djelo je nazvala „Otočić s cvijećem na oceanu“ (*Slike 34. i 35.*). Promijenila je čak i podlogu i uzela je pravokutnu daščicu jer joj je bila „ljepša za ocean“. Ističe se i veliki morski puž kao bitan detalj. Budući da je naziv njene grupe „Delfini“, poslije je u rad dodala i „male delfine“ od kamenja.

8.7. Kritički osvrt na vlastiti rad

Najuspješnije su bile dvije glavne aktivnosti, crtanje po kamenčićima i prostorno-plastičko oblikovanje u dvorištu. U njima su djeca uživala, izrađivala niz vlastitih radova, međusobno surađivala i vremenski se zadržavala mnogo više (unutar aktivnosti) nego što je uopće bilo očekivano.

Nedostatak u cjelini bio je jedino manjak vremena za cjelokupnu likovnu aktivnost. No, uspjeli smo se prilagoditi. Zadnja glavna aktivnost na dvorištu potrajala je neočekivano duže. I nakon sat vremena, zatekla sam još niz sjajnih radova. Djeca nisu stala s radom, maksimalno su iskazali svoje kreativne ideje i uživali u svojim rezultatima što ih je poticalo na daljnju izradu.

Djeca su se najmanje uključivala u predaktivnost „Mali vrt“. U početku (za vrijeme aktivnosti) nisam znala razlog tomu. Naprotiv, očekivala sam da će se djeca u tu aktivnost najviše uključivati. No, kasnije sam shvatila, nakon vlastite samorefleksije na cjelokupnu likovnu aktivnost, da sam trebala više naglasiti samu tu predaktivnost i njenu posebnost. Također, da je sama kutija bila malo veća i da sam umetnula neku biljku, možda bi bilo drugačije i bolje.

No, isto tako, „Mali vrt“ bio je najmirnijeg sadržaja u usporedbi s ostalim aktivnostima. Time su ostale predaktivnosti dominirale svojim stimulativnim i zabavnim sadržajem (primjerice, šarene kuglice u blizini). Naravno, djeca su prošla tu aktivnost, no najmanje su se zadržavala u njoj.

Ipak, mali je vrt „zasjao“ na kraju. Upravo na zadnjoj glavnoj aktivnosti, na dvorištu, djeca su spontano u svoja *land art* djela ubacivala zemlju i ostale plodove iz malog vrta. To je rezultiralo posebnim dodatnim efektom dječjih *land art* djela.

8.8. Moguće nove teme i interesi proizašli iz aktivnosti

1. Koristeći prirodne materijale i ostatak koji se nalazi u grupi, mogu se izrađivati i ostale različite figure, maske, životinje i motivi iz šume. Mogu se lijepiti komadi gline na

drvo, oblikovati u neku masku ili životinjicu i tražiti prirodne materijale koje će poslužiti kao dijelovi lica. Tako kreativno mogu pronalaziti žireve, lišće, kamenje i sl.

2. Za predaktivnost i kao dobar poticaj može se uključiti i lijepljenje lišća na papir kako bi dobili neke motive poput životinja.
3. Obojano spomenuto kamenje iz prve glavne aktivnosti može se posložiti u različite oblike na podu dvorišta te tako napraviti šareni mozaik od raznobojnog ukrašenog kamenja. U tome bi sudjelovali radovi sve djece. Na primjer, mogu se spojiti u obliku spirala, mandala ili, kao i navedeno, po motivu mozaika.
4. Može se uvesti i slikarska tehnika temperom u kojoj djeca mogu otiskivati lišće temperom na kamenje i dobiti grafičke tiskane motive lišća u boji. Tako se dobije posebno ukrašeno kamenje.
5. Isto tako, u nekoj dužoj planiranoj šetnji može se djecu izvesti u obližnji park, livadu ili čak šumu, ponijeti tempere i dati zadatak djeci da sakupe što više grančica. Djeca bi temperom bojala svoje grančice i pomoću njih na podu kreirala šarene oblike po želji.
6. Može se provesti i aktivnost oblačenja drveća. Djeca bi vunom u različitim bojama omotavala deblo i grane manjeg ili većeg drveća u obliku željenog lika (primjerice vila, medvjed, lovac i sl.). Naknadno mogu dodavati karakter, ime i osobine likova.

9. Zaključak

Bez umjetničkog, odnosno stvaralačkog iskustva čovjek se ne može otvoriti prema svijetu, niti se svijet bez umjetnosti može otkriti čovjeku (Balić-Šimrak 2010., prema Readu, 1943.). Upravo je umjetnost, odnosno likovni izraz jedan od načina djetetova otvaranja prema svijetu. To se postiže likovnim odgojem i obrazovanjem. Jedan od najbitnijih ciljeva u likovnom obrazovanju djece upravo je poticanje kreativnosti i umjetničke ekspresije, odnosno stvaralaštva. To je moguće koristeći ispravne likovne metode, slobodan i prihvaćajući pristup i adekvatnu ponudu materijala i ideja u likovnim aktivnostima. Upravo odabirući *land art* umjetnost u radu s djecom, djeci likovno stvaralaštvo postaje dodatno zanimljivo, otvorenije i slobodnije. *Land art* je umjetnost koja se razvila 60-ih godina dvadesetog stoljeća gdje su umjetnici „izašli iz okvira“, napustili zatvorene prostore i izrazili umjetnost kroz prirodu. Isto tako, djeca u pejzažnoj umjetnosti ne prolaze ništa drukčije. Naprotiv, umjetničkom ekspresijom izražavaju kreativne ideje u centru prirode, manipuliraju predmetima iz prirode i isprobavaju i kombiniraju različite kompozicije i ishode unutar svojih umjetničkih *land art* aktivnosti. Slobodno kretanje okolišem, neograničenost prostorom prirode, spoznavanje prirodnih vrednota i fizičkih zakona, poticanje ekološke osviještenosti i spoznavanje suvremene pejzažne umjetnosti i njenim svjetskih djela pozitivno utječe na dječju umjetničku ekspresiju, kreativnost i izražavanje općenito. Tijekom *land art* aktivnosti djeca borave na svježem zraku i motorički su aktivna što pozitivno utječe i na njihov cjeloukupni razvojni proces. Prikazani primjeri likovnih radova djece rane i predškolske dobi u vrtiću „Iskrica“ dokazuju iznimnu dječju kreativnost i vrijednu umjetničku ekspresiju. Pejzažnoj umjetnosti djeca vrlo lako i prirodno pristupaju. Čini se kao da im je urođena. To je upravo zbog toga što je svakom čovjeku, posebice djetetu, urođen poriv za kontaktom s prirodom i poriv za umjetničkim i kreativnim izražavanjem. Spojimo li ta dva pojma dobivamo *land art* umjetnost. Uključujući *land art* aktivnosti u radu s djecom, potičemo i uviđamo djetetov prirodan način izražavanja kreativnosti i umjetničke ekspresije u prirodi.

10. Literatura

1. Arnason H. H. (2009.). Povijest moderne umjetnosti. Varaždin; Mostar: Stanek.
2. Balić-Šimrak, A. (2010.). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 16 (62-63), 2-8.
3. Balić-Šimrak, A., Blažević, B., Vinožganić, D., & Štabek, Ž. (2014.). Integrirani umjetnički kurikulum. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 20 (76), 5-8.
4. Brajčić, M. A. R. I. J. A. (2020.). *Land art* u dječjem vrtiću – studija slučaja. *Magistra iadertina*, 15 (2), 135-151.
5. Kroflin, L. ur. (1987.) *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
6. Pihač, M. (2011.). Igra i kretanje djece na otvorenom – mogućnosti i rizici. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 17 (64), 34-35.
7. Slunjski, E. (2013.). Kako djetetu pomoći da...(p)ostane kreativno i da se izražava jezikom umjetnosti. Zagreb: Element.
8. Tomljanović, J. (2012.). Djeca rane dobi u igri na otvorenom. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 18 (68), 12-15.
9. Turković, V. (2002.). Dijalog prirode i kulture kroz likovnu umjetnost. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 11(4), 317-330.

MREŽNE STRANICE

10. *Andy Goldsworthy, Carefully broken pebbles scratched white with another stone*, (1985.), (preuzeto 3.9.2023. s <https://vami.weebly.com/andy-goldsworthy.html>)
11. *Andy Goldsworthy, Mandala* (2013.), (preuzeto 3.9.2023. s https://www.boredpanda.com/land-art-andy-goldsworthy/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic)

12. *Andy Goldsworthy, Storm King Wall (1997. - 1998.)*, (preuzeto 3.9.2023.s <https://artlyst.com/features/andy-goldsworthy-storm-king-wall-1997-1998-significant-works-sue-hubbard/>)
13. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Konceptualna umjetnost. (Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32714>)
14. *Richard Long, Krug oceanskog kamenja, 1990.* (preuzeto 2.9.2023. s <https://www.mutualart.com/Artwork/OCEAN-STONE-CIRCLE/FAE7B70811684520>)
15. *Robert Smithson, Spiralni Jetty (1969. - 1970.)*, (preuzeto 2.9.2023. s <https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty>)

11. Prilog

POPIS SLIKA

Slika 1.: *Robert Smithson , Spiralni Jetty (1969.-1970.)*, (pristupljeno i preuzeto 2.9.2023. s <https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty>)

Slika 2.: *Richard Long, Krug oceanskog kamenja, 1990.*, (pristupljeno i preuzeto 2.9.2023. s <https://www.mutualart.com/Artwork/OCEAN-STONE-CIRCLE/FAE7B70811684520>)

Slika 3.: *Andy Goldsworthy, Mandala (2013)*, (pristupljeno i preuzeto 3.9.2023. s https://www.boredpanda.com/land-art-andy-goldsworthy/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic)

Slika 4.: *Andy Goldsworthy, Carefully broken pebbles scratched white with another stone, (1985.)*, (pristupljeno i preuzeto 3.9.2023. s <https://vami.weebly.com/andy-goldsworthy.html>)

Slika 5.: *Andy Goldsworthy, Storm King Wall (1997.-1998.)*, (pristupljeno i preuzeto 3.9.2023. s <https://artlyst.com/features/andy-goldsworthy-storm-king-wall-1997-1998-significant-works-sue-hubbard/>)

Slike 6.-35.: autorski rad, preuzeto iz vlastite arhive

Izjavljujem da je moj završni/diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)